

Н.М. Малюга

академік АЕН України

І.В. Замула

*канд. екон. наук, доцент,
м. Житомир*

ПРИРОДНИЙ КАПІТАЛ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ВИМІР

Актуальність теми дослідження. Усвідомивши масштаби та наслідки антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, людство наприкінці ХХ ст. почало розробляти економічні інструменти та методи, що дозволяють враховувати екологічні фактори при прийнятті господарських рішень. Так, було розроблено та прийнято концепцію стійкого розвитку, яка актуалізувала проблему виміру та аналізу факторів природного середовища, що змінюються під впливом антропогенної діяльності, у комплексі з параметрами господарської діяльності. Масштаби та характер природокористування призвели до того, що на сучасному етапі критичним елементом в системі економічних відносин є природні ресурси, а можливості стійкого розвитку значно залежать від ефективності їх використання та відновлення. Аналіз взаємодії економіки та навколишнього природного середовища повинен виявляти найефективніші механізми досягнення стійкості. У результаті виникає необхідність дослідження поняття «природний капітал» як економічної категорії, роль якого у національному багатстві

зі зростанням дефіцитності природних ресурсів виходить на перший план.

Макроекономічні показники, що використовуються на сьогодні, не враховують екологічні фактори, а саме природні ресурси та антропогенний вплив на навколишнє природне середовище, та не сприяють стійкому розвитку. Одним з показників, який визначає становище держави у світовій економіці, є забезпеченість економіки країни первинними сировинними ресурсами. Використання природного капіталу в макроекономічних показниках відображається як дохід, а насправді відбувається його вичерпання, в тому числі й невідновлюваного або повільновідновлювального, що збіднює майбутні покоління.

«Прихований в методах розрахунку системи національних рахунків перекіс відносно фондів, що утворюються природними ресурсами, — зазначає Р. Репетто, — дає помилкові вказівки політикам. Він підсилює ілюзію, що економіка і навколишнє середовище розділені, і веде до того, що політики ігнорують проблемами навколишнього середовища або сприяють його

руйнуванню заради економічного зростання. Зменшення активів, що мають цінність, він маскує отриманням доходу. В результаті країна має ілюзорне зростання національного доходу при реальному неухильному зменшенні її національного багатства» [1, с. 62]. Тому потребує удосконалення система бухгалтерського обліку, в частині забезпечення формування достовірної інформації для оцінки рівня національного багатства, що має стратегічне значення для будь-якої країни.

Наявність і використання достовірної та своєчасної інформації щодо розмірів і структури національного багатства має важливе значення для обґрунтованого формування сучасної економічної стратегії, розробки активної соціальної, фінансово-кредитної, внутрішньої і зовнішньої політики, вибору пріоритетів розв'язання широкого спектру проблем суспільного та економічного розвитку країни.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблематику природного капіталу у своїх працях досліджували вітчизняні вчені: О. О. Веклич, Л. М. Горбач, С. І. Дорогунцов, Д. М. Колотило, М. Лесечко, Л. Максимів, Л. Г. Мельник, П. П. Пастушенко, В. П. Руденко, М. А. Хвесик, А. Чемерис; російські вчені: Р. Голдсмит, І. П. Деревяго, Д. Г. Маслов, Т. Сэндлер, С. Ю. Шаров. Та невирішеними питаннями на сьогодні залишаються: місце природного капіталу у національному багатстві, структура природного капіталу, інформаційне забезпечення формування показника «природний капітал» з метою включення його до національного багатства.

Відсутність системних досліджень природного капіталу, як складової національного багатства, не дає можливості у повній мірі використовувати його з метою виходу з кризової ситуації, що сформувалася у 2008–2009 рр., а також зберегти його для майбутніх поколінь.

Метою дослідження є визначення сутності природного капіталу, належності його до складових національного багатства, а також виявлення можливості інформаційного забезпечення формування макроекономічних показників в частині природного капіталу на основі даних, що формуються в системі бухгалтерського обліку суб'єкта господарювання.

Викладення основного матеріалу. Національне багатство будь-якої країни характеризує наявні ресурси і потенціал її розвитку. Україна володіє значним обсягом природних ресурсів, які є одним із факторів економічного зростання країни. Досі точаться дискусії щодо доцільності віднесення природних ресурсів до складу національного багатства. Зазначені розбіжності спровоковані неоднозначним тлумаченням сутності національного багатства країни.

У результаті дослідження визначення національного багатства у економічній і довідковій літературі за період з XVI до початку XXI ст. із застосуванням прийому випадкової вибірки встановлено, що 54 % авторів до складу національного багатства відносять природні ресурси; 6 % авторів категорично заперечують належність останніх до національного багатства; решта (40 %) — взагалі ігнорують зазначене питання у відношенні до національного багатства.

Невіднесення природних ресурсів до національного багатства зумовлене:

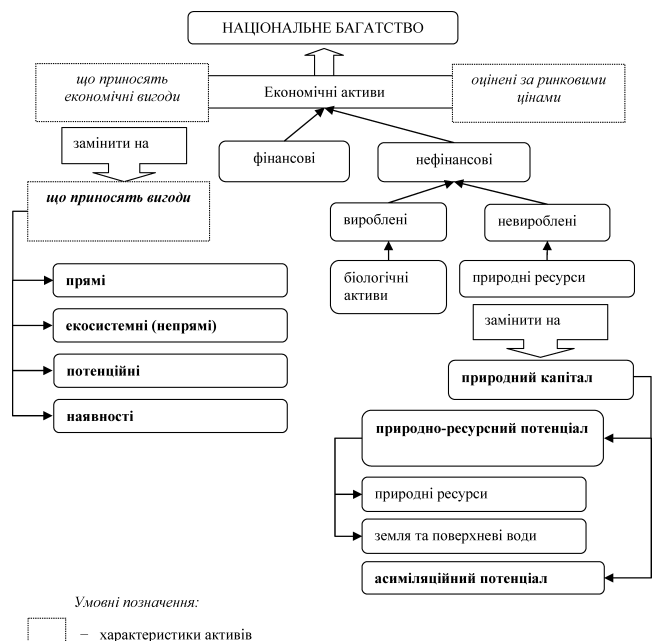
— невідповідністю тези про те, що національне багатство формує суспільно необхідна праця. Але твердження про те, що природні ресурси не залучаються у господарський оборот без витрат на них суспільно необхідної праці змусило переглянути наведену тезу;

— відсутністю методики їх оцінки. Такий бар'єр є необґрунтованим та може бути подоланий через розробку та наукове обґрунтування методики оцінки природних ресурсів.

Виявлено тенденцію включення природних ресурсів до національного багатства країни з середини XX ст., однією з причин чого стало ускладнення екологічної ситуації у світі та виснаженням основної маси життєво важливих природних ресурсів. У цей час задекларовано, що втрати від безгосподарного використання природних ресурсів підлягають обліку у зв'язку зі зменшенням можливості задоволення певних потреб суспільства та недостовірності розрахунку національного багатства за умови їх неврахування. Таким чином, природні ресурси відповідають ознакам, які дозволяють їх включати до складу національного багатства.

Згідно з методикою, розробленою Світовим банком наприкінці XX ст. для визначення індикаторів сталого розвитку [2, 3], природний капітал поруч з виробленим, людським та соціальним капіталом включається до складу національного багатства країни, а також вважається одним з факторів економічного зростання країни та добробуту її населення [4]. За діючою методикою до складу національного багатства включаються економічні активи (у яких є власник), що оцінені за ринковими цінами на момент їх включення до розрахунку та приносять економічні вигоди (рис. 1).

До складу економічних активів включаються фінансові та нефінансові активи, до нефінансових — вироблені та невироблені, до вироблених — біологічні активи (рослини і тварини, вирощені людиною у результаті ведення сільського господарства), до невироблених — природні ресурси.

Умовні позначення:

— характеристики активів

Рис. 1. Діюча методика та пропозиції щодо включення природних активів у національне багатство

Відповідно до цієї методики, у світі частка природних активів у структурі національного багатства коливається від 2 % до 39 % [5, с. 110]. За оцінками Світового банку, частка природних активів у складі національного багатства по відношенню до вироблених активів змінюється залежно від регіону світу від 11 % у Європі до 215 % на Близькому Сході [6, с. 11].

За дослідженнями Р. Голдсмита, питома вага земельних ресурсів у складі національного багатства країни завжди була значною: у США у XIX ст. — 45 %, 1900 р. — 35 %, 1929 р. — 25 %, 1955 р. — 17 %; у європейських країнах у XX ст. — від 14 до 26 %; в азіатських країнах у XX ст. — від 30 до 50 % [7], що є однією з найбільших складових національного багатства.

На Україні значний вклад у дослідження питання включення природних ресурсів до складу національного багатства зробив В. П. Руденко, який доводив необхідність віднесення природних ресурсів до національного багатства і робив спроби його оцінити. У працях В. П. Руденка питома вага природно-ресурсного потенціалу в національному багатстві складає 33,3 % [8]. Динаміку частки природних ресурсів у складі національного багатства України наведено на рис. 2.

З 2000 р. до 2005 р. частка природних ресурсів у структурі національного багатства України в середньому складає 34 % і має тенденцію до зростання. Коливання частки протягом досліджуваного періоду зумовлене в основному зниженням загальної суми національного багатства, а не зростанням вартості природних ресурсів.

Згідно з діючою методикою (див. рис. 1) тільки частина з природних активів — природні ресурси — включена до складу національного багатства. Такий підхід не дозволяє:

- 1) достовірно визначати і оцінити реальні розміри багатства нації;
- 2) встановити і виміряти антропогенний вплив на навколишнє природне середовище.

З огляду на вищевикладене, запропоновано до складу невироблених активів включати природний капітал. З приводу визначення зазначеного поняття на сьогодні виникають наукові дискусії, тому для визначення можливості віднесення природних ресурсів до капіталу виникає необхідність у дослідженні сутності поняття «капітал».

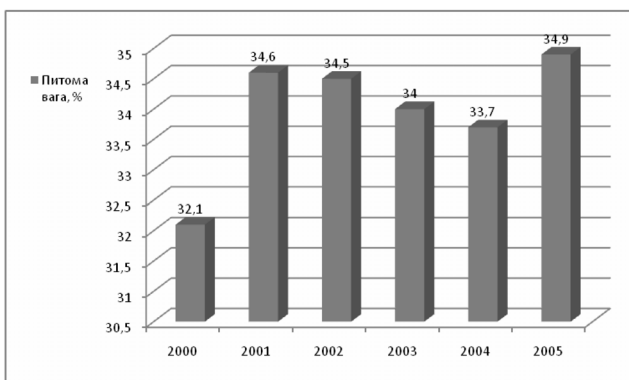

Рис. 2. Динаміка частки природних ресурсів у структурі національного багатства України за 2000–2005 рр. (розраховано за даними дослідження Ради по вивченню продуктивних сил України)

Погляди на визначення поняття «капітал» змінювалися з плином часу. Виявлено, що капітал протягом XVIII–XXI ст. тлумачився як: вид запасів [9], гроші [10, 11, 12], сукупні ресурси [12, 13, 14], фактор виробництва [13, 14, 15, 16] у поєднанні зі здатністю безперервно себе відтворювати [13, 17, 18] і приносити дохід [14, 16, 19].

Як зазначав Тоффлер Е. «капітал втрачає залишки своєї «матеріальності» [20, с. 88] «замість того щоб триматися за стару класифікацію, ми повинні подивитись далі ...» [20, с. 102]. Вважаємо, що ресурси навколишнього природного середовища є капіталом, адже вони:

а) є активом;

б) здатні приносити дохід у результаті їх експлуатації. «Капітал у вигляді природних ресурсів, — зазначає Р. Репетто, — якщо ним правильно управляти, може приносити значний дохід. Його втрати повинні відбиватися в балансових звітах країни» [1, с. 63];

в) здатне до самовідтворення.

В економічній літературі починаючи з кінця XX ст. з'являється поняття «природний капітал».

Природний капітал науковцями та вченими трактується як: природний спадок країни [21]; фонд, який продукує потік природних ресурсів і послуг [22, 23]; запас природних виробничих ресурсів [24]; сукупність природних ресурсів [25, 26]; природні багатства [27]; капітал, який використовує «первинні компоненти» [28]; джерело життя людини [29]; «багатство», що включає зовнішні природні умови [30]; фактори природного середовища [31]; ресурси [31]; природні об'єкти та явища [31]; біосфера [32]; загальний обсяг активів навколишнього середовища [6]. Призначення природного капіталу авторами вбачається у використанні для виробничих цілей [24, 26, 31]; здійсненні внеску в природження національного багатства [25]; використанні як засобу праці, джерела енергії [27]; безпосередньому споживанні [29, 33]; здатності приносити дохід [31]; сприянні створенню матеріальних багатств [33]. Різні підходи до визначення сутності природного капіталу та його функцій зумовлені зростанням ролі навколишнього природного середовища у економічному житті людини та виснаженням його з плином часу.

На основі систематизації поглядів вчених встановлено, що з метою включення всіх об'єктів навколишнього природного середовища до національного багатства країни, під *природним капіталом* необхідно розуміти сукупність природно-ресурсного потенціалу, що приносить вигоди через використання його у діяльності суб'єктів господарювання, й асиміляційного потенціалу, що приносять вигоди за допомогою саморегулюючої, самовідновлювальної функції навколишнього природного середовища.

Здатність природного капіталу до саморегулювання та самовідновлення можна розглядати як природний приріст або «проценти» з капіталу. Використання тільки «процентів» з природного капіталу є запорукою його збереження та основною з умов забезпечення стійкого розвитку. Виходячи з цього проблемою є визначення розміру таких «процентів». «Скоро можуть наступити часи, — зазначає Т. Сендлер, — коли вигреш у вигляді збільшення капіталу не компенсуватиме збиток від скорочення природного капіталу, таким чином, подальші покоління знедолюються своїми пращурами.

Отже, економічний вибір, зроблений одним поколінням, впливає на можливість розподілу доходу між наступними поколіннями» [32, с. 223]. Використовуючи природний капітал або його приріст, необхідно враховувати принципи сталого розвитку, адже природний капітал має велике значення для розвитку людства, так Грінів Л. С. висловив думку про те, що «природний капітал ... затримує на планеті впорядковану енергію і речовину, є за своєю сутністю абсолютним капіталом і здійснює функцію, яку можна вважати ноосферною функцією» [34, с. 50].

Існує науковий підхід, згідно з яким синонімом природного капіталу вважають поняття «екологічний капітал» [35]. Вважаємо, що екологічний капітал — це мінімальний розмір природного капіталу, необхідний для виживання людини на Землі. На відміну від природного капіталу, який є одним з обмежувачів зростання економіки, екологічний капітал характеризує можливості стійкого розвитку, виходячи з необхідності підтримки запасів природного капіталу шляхом невикористання тої його частини, яка необхідна для його самовідтворення. Тому ототожнювати зазначені поняття недоцільно.

Підтверджуючи актуальність виділення екологічного капіталу, виходячи з концепції сталого розвитку, С. І. Дрогунцов зазначає, що «сучасний світ переходить від ери, в якій обмежуючим фактором був капітал, створений людиною, до ери, в якій обмежуючим фактором стає природний капітал, який залишився. Економічна логіка вимагає, щоб поведінка стосовно обмежуючого фактора керувалась наступною настановою — необхідно максимально підвищувати його продуктивність та інвестувати у його збільшення» [26, с. 128].

У складі природного капіталу вчені виділяють певні компоненти. Російський вчений Д. Г. Маслов [36, с. 81–82] виділяє наступні складові:

1) власне природні ресурси — та частина природно-ресурсного потенціалу, яка використовується у виробництві, результат видобутку і споживання невідновлюваних і відновлюваних ресурсів, і в цьому розумінні частина, вже вилучена з природи (виробнича сфера);

2) асиміляційний потенціал — та частина природно-ресурсного потенціалу, яка може відтворюватися природним чином (при дотриманні порогових значень) і яка використовується в рекреаційних цілях, у тому числі і як середовище для видалення виробничих відходів (сфера послуг);

3) критичний природний капітал — та частина природно-ресурсного потенціалу, яка виконує ландшафтоутворюючу та кліматоутворюючу функції, забезпечує збереження біорізноманіття та загальне відновлення природно-ресурсного потенціалу.

Наведена класифікація є недосконалою у зв'язку з тим, що, як зазначає сам автор [36, с. 82], критичний природний капітал може тлумачитися подвійно: як заборона на зниження запасів природно-ресурсного потенціалу або як необхідність понесення витрат на відновлення відновних і розробку субститутів невідновних запасів природно-ресурсного потенціалу, що зумовлює необхідність визначення частки антропогенної складової в структурі природно-ресурсного потенціалу.

У системі комплексного еколого-економічного обліку¹ природні активи (у результаті дослідження встановлено, що це природний капітал) поділено на три групи:

1) природні ресурси — для використання вилучаються з природного середовища;

2) земля та поверхневі води — просторова основа діяльності людини;

3) екосистеми — приносять вигоди непрямого значення [6, с. 9].

Наведена класифікація не включає асиміляційного потенціалу, що не передбачає охорону навколишнього природного середовища.

У результаті дослідження (див. рис. 1) встановлено, що природний капітал складається з природно-ресурсного (природні активи, що приносять вигоди шляхом використання їх у процесі життєдіяльності людини) й асиміляційного потенціалу (природні активи, що приносять вигоди за допомогою саморегулюючої, самовідновлювальної функції навколишнього природного середовища).

Природно-ресурсний потенціал складається з природних ресурсів (це ресурси, які вилучаються з навколишнього середовища для їх використання) та землі й поверхневих вод, які є просторовою основою для діяльності людини.

Запропоновані зміни у структурі національного багатства дозволять: по-перше, включити весь природний капітал, який є на території держави, до показника «національне багатство»; по-друге, враховувати якість природних ресурсів і здатність навколишнього середовища виконувати екосистемні функції з огляду на вплив на них антропогенної діяльності.

Як було доведено у наших попередніх дослідженнях, природно-ресурсний потенціал є обліковим об'єктом [38, с. 181–185], тому інформацію для формування макроекономічних показників може надавати система бухгалтерського обліку суб'єкта господарювання.

Інформація щодо вироблених і невироблених активів формується в системі бухгалтерського обліку:

— щодо вироблених — біологічні активи (капіталізовані витрати на їх створення), доходи від експлуатації, ліквідації;

— щодо невироблених — а) природно-ресурсний потенціал — природні активи за складовими (капіталізовані витрати на їх придбання, права на їх використання), доходи від їх експлуатації; б) асиміляційний потенціал — витрати на охорону навколишнього середовища.

Ще одним незгодженим моментом стосовно включення природного капіталу до складу національного багатства є характеристика економічних активів щодо їх можливості приносити економічні вигоди. «Природні ресурси, — пишуть Р. М. Моторин та Т. М. Моторина, — які не можуть дати економічної користі їхнім власникам, перебувають поза сферою активів» [39, с. 48].

Економічні вигоди — це вигоди від використання об'єктів у діяльності суб'єкта господарювання, у формі доходів від власності або у результаті збереження вартості

¹ Це спеціальна система сателітних рахунків для описання взаємовідносин між навколишнім середовищем та економікою, створена Статистичним відділом ООН — проміжний варіант у 1994 р., перероблений і доповнений варіант у 2000 р. [37]

(цінності) [6, с. 10]. Виходячи з наведеного визначення, більша частина складових природного капіталу приносить не тільки економічні вигоди (вигоди рекреації, екосистемні вигоди тощо) або не приносять економічних вигід взагалі. Включення у розрахунок економічних активів, які приносять тільки економічні вигоди, ігнорує також природоохоронні заходи. Тому вигоди, які повинні приносити економічні активи, запропоновано розширити, доповнивши наступними, з урахуванням функцій, що виконуються природними активами:

– прями вигоди, які включають економічні вигоди, вигоди рекреації, мисливства та інші, що не включені до наступних груп;

– екосистемні вигоди, пов'язані з виконанням природними активами екосистемних функцій, які включають антропогенне збереження та відновлення середовища проживання, а також саморегулювання, самовідновлення навколишнього природного середовища;

– потенційні вигоди, пов'язані з використанням природних активів у майбутньому, для чого останні необхідно як мінімум не втратити та не зіпсувати без можливості відновлення;

– вигоди наявності включають цінність існування самого природного активу.

Наведені пропозиції можливо реалізувати за умови удосконалення системи бухгалтерського обліку суб'єкта господарювання в частині методології бухгалтерського відображення біологічних активів і природного капіталу, що зумовлює необхідність узгодження методик обліку на макро - і мікрорівнях. Так, наявність вигід від природного капіталу може бути ідентифікована за допомогою системи бухгалтерського обліку суб'єкта господарювання (табл. 1).

Таблиця 1

Відображення вигід від природного капіталу в системі бухгалтерського обліку

№ з/п	Вигоди від природного капіталу	Відображення в бухгалтерському обліку	
		об'єкти	рахунки обліку
1	Прямі	Доходи від експлуатації природного капіталу	Рахунки класу 7
2	Екосистемні	Витрати на охорону навколишнього природного середовища	Рахунки класу 9
3	Потенційні	Витрати на охорону навколишнього природного середовища	Рахунки класу 9
4	Наявності	1. Природний капітал у власності суб'єкта господарювання 2. Права користування природним капіталом	10 «Основні засоби» 12 «Нематеріальні активи»

Впровадження запропонованих вигід дозволить включити природний капітал до складу національного багатства та враховувати на мікро - та макрорівнях природоохоронні заходи.

Щодо оцінки природного капіталу для його включення у розрахунок національного багатства, то природні ресурси, землі несільськогосподарського призначення та водні об'єкти мають методику оцінки, затверджену на законодавчому рівні. Методику оцінки земель сільськогосподарського призначення розроблено та описано у [40]. Порядок оцінки асиміляційного потенціалу залишається питанням, що потребує розробки.

Висновки. Для нашої країни, як на державному, так і на рівні суб'єкта господарювання, облік природного капіталу набуває актуальності, адже Україна багато в

чому залежить від природно-ресурсного потенціалу, яким володіє. Тому, як і фінансові ресурси, природний капітал необхідно вимірювати, оцінювати та контролювати за допомогою інструментів бухгалтерського обліку. В ході історичного розвитку природний капітал із безкорисного блага перетворився у корисне і як наслідок у складову об'єктів бухгалтерського спостереження.

Встановлено, що природний капітал (як сукупність природно-ресурсного потенціалу, що приносить вигоди через використання його у діяльності суб'єктів господарювання, й асиміляційного потенціалу, що приносить вигоди за допомогою саморегулюючої, самовідновлювальної функції навколишнього природного середовища) необхідно включати до складу національного багатства країни. Це дозволить достовірно визначати розмір національного багатства, прогнозувати тенденції розвитку країни, а також більш компетентно використовувати цей показник при макроекономічних розрахунках ефективності суспільного виробництва.

У зв'язку з включенням природного капіталу до національного багатства, запропоновано доповнити перелік вигід економічних активів наступними: прямими, екосистемними, потенційними та вигодами наявності. Це сприятиме: а) врахуванню всіх вигід від природного капіталу як складової національного багатства; б) одержанню глобальних, національних і місцевих вигід від збереження природного капіталу країни, а, отже, світу в цілому; в) вирішенню соціальних проблем, підвищенню добробуту народу, а також економічного престижу держави у світовому співтоваристві.

Сутність екологічного капіталу (мінімальний розмір природного капіталу необхідний для виживання людини на Землі) проявляється як основа для забезпечення сталого розвитку країни, як запоруки підтримання кількості та якості природного капіталу в обсягах, необхідних для забезпечення життєдіяльності майбутніх поколінь.

Головним напрямом подальшого збільшення національного багатства України є нарощування, раціональне використання і збереження природного капіталу країни. Тому облік природного капіталу та вивчення факторів його відтворення та способів використання мають стратегічне значення для будь-якої країни. Наведені у статті пропозиції щодо відображення вигід від природного капіталу в системі бухгалтерського обліку сприяють більш раціональному управлінню природними ресурсами як на мікро-, та і на макрорівнях.

Література

1. Репетто Р. Природные ресурсы в системе национальных счетов / Роберт Репетто // В мире науки. — 1992. — № 8. — С. 62.
2. Estimating National Wealth: Methodology and Results. — The World Bank, 1998.
3. Expanding the measure of wealth. Ch. 3. — The World Bank, 1997.
4. Якість економічного зростання/ В. Томас, М. Дайламі, А. Даремвар та ін. ; пер. з англ.; наук. ред. пер. О. Кілієвич. — К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. — 350 с.
5. Нестеров Л. Национальное богатство и человеческий капитал / Л. Нестеров, Г. Аширова // Вопросы экономики. — 2003. — № 2. — С. 110.

6. Шаров С. Ю. Учет экологического фактора в рамках системы макроэкономической информации (на примере водных ресурсов) : автореф. дис. ... канд. экон. наук / Сергей Юрьевич Шаров. — М., 2004. — 20 с.
7. Голдсмит Р. Национальное богатство США в послевоенный период / Р. Голдсмит. — М. : Статистика, 1968. — С. 5–26.
8. Руденко В. П. Природно-ресурсний потенціал і методи його економіко-географічного дослідження (на прикладі України) : автореф. дис.... докт. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія», 11.00.11 «Рациональное використання і охорона природних ресурсів» / Валерій Петрович Руденко. — К., 1992. — 40 с.
9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. — М., 1976. — 654 с.
10. Кларк Дж. Б. Распределение богатства / Дж. Б. Кларк. — М., 1992. — 364 с.
11. Шумпетер Й. История экономического анализа. В 3 т. / Й. Шумпетер — СПб. : Экономическая школа, 2004.
12. Сліпушко О. Політичний і фінансово-економічний словник / О. Сліпушко. — К. : Вид-во «Криниця», 1999. — 392 с.
13. Бухгалтерський словник / за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. — Житомир : ПП «Рута», 2001. — 224 с.
14. Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>
15. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения / Франсуа Кенэ ; пер. с англ. — М., 1960. — 551 с.
16. Бланк И. А. Управление формированием капитала / И. А. Бланк. — К. : Ника-Центр, Эльга, 2002. — 512 с.
17. Сисмонди С. Новые начала политической экономии или О богатстве в его отношении к народонаселению / Жан Шарль Леонар Симонд Де Сисмонди. — М. : Соцэкгиз, 1935. — в 2-х т. — 227 с.
18. Маркс К. Капитал: Т. 1. Критика политической экономии / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Соч., изд. 2-е. — М. : Политиздат, 1961.
19. Борисов А. Б. Большой экономический словарь / А. Б. Борисов. — М. : Книжный мир, 2001. — 895 с.
20. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер ; пер. с англ. — М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. — 669 с.
21. Веклич О. О. Врахування екологічного чинника в системі національних рахунків / О. О. Веклич // Економіка України. — 1997. — № 12. — С. 50–74.
22. Вовк В. І. Екологічна економіка від доктрини до політики [Електронний ресурс] / Віктор Іванович Вовк. — Наукові записки НаУКМА. Том 29. Біологія та екологія. — 2004. — С. 65–73. — Режим доступу до журн.: <http://www.clubofrome.org.ua>
23. Лебединский Ю. П. Ресурсосбережение и экология / Ю. П. Лебединский, Ю. В. Склянов, И. И. Попов. — К. : Политиздат Украины, 1990. — 223 с.
24. Герасимчук В. Г. Економічна складова сталого розвитку: діагностика, стратегія, ефективність [Електронний ресурс] / В. Г. Герасимчук. — Режим доступу: <http://www.netreferata.com/ukr/referat-5193.html-36k>
25. Деревяго И. П. Анализ воспроизводственных процессов в системе устойчивого развития / И. П. Деревяго // Проблемы современной экономики — 2008. — № 2 (26). — С. 56–62.
26. Дорогунцов С. І. Екосередовище і сучасність: у 8 т. Т. 3. Економічна оцінка природного середовища / С. І. Догорунцов, М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, П. П. Пастушенко. — К. : Кандор, 2006. — 426 с.
27. Колотило Д. М. Екологія і економіка: [навч. посіб.] / Д. М. Колотило. — [Вид. 2-ге, доп. і перероб.]. — К. : КНЕУ, 2005. — 576 с. — 286 с.
28. Кривик Т. В. Еколого-економічна ефективність використання земельних ресурсів / Т. В. Кривик // «Облік і аудит: теорія, практика, перспективи»: Міжнар. наук-практ конф магістрів та студентів: 17–19 червня 2005, Мелітополь: збірник наукових праць — № 5. — 190 с.
29. Лесечко М. Соціальний капітал: проблеми розвитку й оцінки / М. Лесечко, А. Чемерис // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: науково-практ. конф.: матеріали конф. [За ред. В. І. Лугового, В. М. Князева]. — К. : Вид-во УАДУ, 2001. — 424 с.
30. Маркс К. Сочинения. 2-е изд. Т. 24. / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. — М.: Госполитиздат, 1962. — 793 с.
31. Мельник Л. Г. Екологічна економіка: [підручник] / Л. Г. Мельник. — [2-ге вид., випр. і доп.]. — Суми: ВТД «Універсальна книга», 2003. — 348 с.
32. Сэндлер Т. Экономические концепции для общественных наук: пер. с англ. / Сэндлер Тодд. — М. : Издательство «Весь Мир», 2006. — 376 с.
33. Сіра О. Економічні проблеми раціонального природокористування / О. Сіра // Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть: V Міжнар. наук.-теорет. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених : тези доповідей. Відп. ред. З. В. Гуцайлюк. — Тернополь, 2007. — 487 с.
34. Гринів Л. С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії: [монографія] / Л. С. Гринів. — Л., 2001. — 240 с.
35. Ландик В. І. Формування інноваційної стратегії великих машинобудівних підприємств : дис. ... доктора екон. наук: 08.06.01 / Ландик Валентин Іванович. — Донецьк, 2003. — 359 с.
36. Маслов Д. Г. Проблемы выбора показателей устойчивости эколого-экономической системы региона / Д. - Г. Маслов // Вестник Московского университета. — 2005. — № 6. — С. 80–88.
37. Иванов Ю. Н. Основы национального счетоводства: учебник [с предисл. акад. Садовниченко В. А.]. / Ю. Н. Иванов, С. Е. Казаринова, Л. А. Карасева. — М. : ИНФРА-М, 2005. — 480 с.
38. Замула І. В. Природно-ресурсний потенціал як об'єкт бухгалтерського обліку // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. — Том 19 (58). — 2006. — № 2. — С. 181–185.
39. Моторин Р. М. Система національних рахунків: навч. посібник. / Р. М. Моторин, Т. М. Моторина. — К. : КНЕУ, 2001. — 336 с.
40. Замула И. В. Оценка земли в бухгалтерском учете: история, проблематика, пути развития / Бухгалтерский учет, анализ и контроль: теория, методология, организация. Результаты научных исследований проблем бухгалтерского учета и контроля Житомирской бухгалтерской научной школы : [монография] / Коллектив авторов. — Житомир : ЖГТУ, 2007. — 448 с.